

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**«Особливості роботи з розвитку фонематичного сприймання у
дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвитком
мовлення»**

Виконала здобувачка 2 курсу групи soL2-M23z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Оксана БОДНАР

Керівник:
Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:
Олег ОПАЛЮК,
кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Зміст

Вступ.....	3
Розділ І. Аналіз літературних джерел з проблематики розвитку фонематичного сприймання у дітей із нормотиповим розвитком та із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення	
1.1. Фонематичні процеси – сутність та розвиток.....	6
1.2. Онтогенез розвитку фонематичних процесів у дітей.....	9
1.3. Особливості логопедичної роботи з розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ.....	22
Висновки до розділу.....	34
Розділ ІІ. Зміст та організація констатувальної та формувальної частини експериментального дослідження.	
2.1. Організація та методика констатувальної частини експериментального дослідження.....	40
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу експериментального дослідження.....	51
2.3. Методичні рекомендації щодо розвитку фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ.....	59
Висновки до розділу.....	69
Висновки.....	74
Список використаних джерел.....	78

Вступ

Актуальність дослідження. Дошкільне дитинство, – період, коли відбувається загальний розвиток дитини та закладається фундамент подальшого розвитку. Інтенсивно йде розвиток мовлення і пізнавальних процесів.

Більшість дітей у старшому дошкільному віці оволодівають звуковою стороною мовлення, мають, відповідний віку, активний та пасивний словник, вміють синтаксично та граматично правильно будувати речення.

Не у всіх дітей процес оволодіння мовленням відбувається за нормотиповою схемою розвитку. У окремих випадках він відстає або відхиляється від онтогенетичної послідовності.

Порушення мовлення різні, мають різну степінь вираженості і палітру проявів та залежать від причини та структури порушення. У еволюції науки і практики, було виявлено, що при порушеннях ідентифікації почутого звуку може погіршуватися сприйняття мовлення в цілому.

У дітей із порушеннями звуковимови та сприймання фонем відзначається незакінченість процесів формування артикуляції та сприймання звуків, що блтзькі за акустико-артикуляційними ознаками. Ці діти належать до категорії дітей із фонетико-фонетичним недорозвитком мовлення. До цієї категорії за клінічною класифікацією порушень мовленнєвого розвитку відносять дітей з ринолаліями функціональними та змішаними дислаліями, стертою формою дизартрії тощо. Недорозвиток фонематичного сприймання провокує виникнення суттєвих проблем у процесі як оволодіння вимовою, так і у процесі оволодіння грамотою (письмом і читанням), що пеотенційно ускладнює процес шкільного навчання.

Тому вивчення методичних аспектів розвитку та корекції фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ набули особливої актуальності.

Дослідженням різних симптомокомплексів у дітей з ФФНМ дошкільного віку займалися: Н. Базима, Н. Гаврилова, С. Конопляста, В. Кондратенко, Р. Левіна, І. Мартиненко, І. Марченко, О. Мілевська, Ю. Пінчук, Н. Савінова, Н. Пахомова, О. Ромась, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Ткач, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.

Мета дослідження. На основі аналізу літературних джерел та даних отриманих в результаті проведення констатувальної частини експериментального дослідження обґрунтувати та розробити методичні рекомендації, спрямовані на розвиток та корекцію фонематичного сприймання у дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення.

Об'єкт дослідження: фонематичне сприймання дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ.

Предмет дослідження: особливості логопедичної роботи з розвитку фонематичного сприймання в дітей старшого дошкільного віку із ФФНМ.

Гіпотеза дослідження: у дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ процеси фонематичного сприймання потребують реалізації спеціальної логопедичної корекційно-розвиткової роботи.

Відповідно до поставленої мети і висунутої гіпотези були поставлені наступні **завдання дослідження:**

1. Визначити ступінь розробленості досліджуваної проблематики в теорії та практиці логопедії.
2. Виявити стан фонематичного сприймання в дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ.
3. Розробити методичні рекомендації, спрямовані на розвиток фонематичного сприймання в дітей старшого дошкільного віку з ФФНМ з використанням спеціальних ігор та вправ.
4. Сформулювати висновки проведеного дослідження.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел, метод спостереження, констатувальний та формувальний експеримент, наукового узагальнення результатів.

Елементи наукової новизни: уточнено окремі наукові уявлення про специфіку логопедичної роботи з розвитку фонематичного сприймання у дітей з ФФНМ.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання практичних матеріалів у практиці організації логопедичної роботи із старшими дошкільниками з розвитку та корекції фонематичного сприймання логопедами, вихователями, батьками дітей.

База дослідження: ясла-садок комбінованого типу №19 «Зірочка» Червоноградської міської ради, м. Червоноград, Львівської області.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Висновки

У дітей з ФФНМ відзначається незакінченість процесів формування артикулювання та сприйняття звуків, що відрізняються тонкими акустико-артикуляційними ознаками. До цієї категорії за клінічною класифікацією порушень мовленнєвого розвитку відносять дітей з ринолаліями функціональними та змішаними дислаліями, стертою формою дизартрії тощо. Недорозвиток фонематичного сприймання призводить до того, що дитина відчуває значні труднощі у процесі як оволодіння вимовою, так і у процесі оволодіння грамотою (письмом і читанням) і, як наслідок, програмою початкового шкільного навчання.

Порушення фонематичного сприймання перешкоджає повноцінному контролю як за власним, так і за чужим мовленням.

В ході констатувального експерименту було з'ясовано, що у дітей з ФФНМ є порушення фонематичного сприймання наступного характеру:

- Порушення фонематичного сприйняття поширюється не на всі звуки, які відсутні, замінюються або змішуються у мовленні конкретної дитини.
- 37,5% дітей мають порушення сприймання лише тих звуків, які замінюються або змішуються у мовленні;
- У 62,5% дітей також мають місце порушення фонематичного сприймання звуків, які правильно вимовляються, як в ізолюваному варіанті, так і у потоці мовлення, але відрізняються тонкими акустичними або артикуляторними ознаками.
- Порушення фонематичного сприймання спостерігаються у різному матеріалі (в ізолюваному варіанті, складових ланцюжках, при пред'явленні слів для диференціації та самостійному відборі картинок на заданий звук);
- У деяких випадках має місце завуальоване порушення фонематичного сприймання. При відносному збереженні вимови виявляється порушеним

сприймання великої кількості звуків. Однак у більшості випадків простежується залежність, що більше звуків порушено у вимові, то більше порушено і у сприйманні.

- Найчастіше спостерігається порушення сприймання звука **ц** – 87,5% і **ч** – 87,5% що пов'язано як з артикуляційними так і з акустичними труднощами.
- 75% дітей мають порушення сприйняття твердості та м'якості шиплячих звуків **ш** і **ж**,
- 37,5% дітей мають порушення сприйняття та диференціації **р-л**.
- 75% дітей мають труднощі при диференціації звуків за дзвінкістю-глухістю.
- У 37,5% дітей спостерігаються труднощі при диференціації голосних.
- 100% дітей не можуть відрізнити правильну вимову від порушеної, якщо імітується їх власне порушення вимови;
- 50% дітей можуть відрізнити правильну вимову від порушеної в тому випадку, якщо імітується порушення якого немає у їх мовленні.
- 50% дітей здатні виділити звук з початку і кінця слова як у прямому, так і в оберненому складі, 25% тільки в оберненому складі на початку і в кінці слова, 37,5% якщо звук знаходиться в середині слова і 25% не володіє елементарними формами звукового аналізу.

У ході вивчення методичної літератури були відібрані різні дидактичні ігри та вправи, спрямовані на формування фонематичного сприймання, Мовленнєвий та наочний матеріал для цих вправ відбирався з урахуванням мовленнєвого досвіду, а також індивідуальних фонетико-фонематичних особливостей та можливостей кожної дитини.

Логопедична робота ведеться за трьома напрямками:

1. Розвиток навички слухового контролю за якістю вимови у чужому мовленні звуків, не порушених у вимові дитини.

2. Розвиток навички слухового контролю за якістю вимови у чужому мовленні звуків, порушених у вимові дитини:

а) порушення вимови відмінне від власного;

б) порушення вимови аналогічне власному.

3. Розвиток досвіду слухового самоконтролю. Розрізнення правильно і неправильно сказаного звуку у чужому мовленні здійснюється через систему слухових вправ у певній послідовності. Дітям пропонується визначити неправильну вимову:

а) звуків у складах різної структури (відкритих, закритих, зі збігом приголосних);

б) звуків у словах у різній позиції (звук на початку, кінці, середині слова, без збігу і зі збігом приголосних);

в) звуків у фразах.

За час логопедичної роботи з розвитку фонематичного сприймання дітьми практично засвоюються терміни: склад, слово, речення, приголосні звуки, дзвінкі, глухі, тверді, м'які звуки.

Для дошкільників з ФФНМ, ігрова діяльність зберігає своє значення та роль, як необхідну умову всебічного розвитку особистості та інтелекту. Однак недоліки звуковимови, а також зміни темпу та плавності мовлення, – впливають на ігрову діяльність, що створює певні особливості поведінки у грі. Так, наприклад, діти зі складними формами функціональних дислалій, ринолаліями та дизартріями нерідко втрачають можливість спільної діяльності з однолітками у грі через неправильну звуковимову, невміння висловити свою думку, страх здатися смішною, хоча правила та зміст гри їм доступні. Ослаблення умовно-рефлекторної діяльності, повільне утворення диференціацій, нестійкість пам'яті ускладнюють

включення цих дітей до колективних ігор. Порухення загальної та мовленнєвої моторики, особливо у дизартриків, викликає швидко втомлюваність дитини у грі.

При цьому слід враховувати такі положення.

- Вміння розпізнавати та розрізняти звуки мовлення як усвідомлені. Це вимагає від дитини перебудови ставлення до власного мовлення, спрямованості уваги на зовнішній, звуковий бік, який раніше не усвідомлювався. Дитині потрібно спеціально навчати операціям усвідомленого звукового аналізу, не покладаючись на те, що вона спонтанно його опанує.

- Вихідними одиницями мовлення мають бути слова, оскільки звуки існують лише у складі слова, з якого виділяються під час аналізу. Лише після того ними можна оперувати як самостійними одиницями та проводити спостереження у складових ланцюжках та у ізольованій вимові.

- Операції звукового аналізу, на основі яких формуються вміння та навички усвідомленого розпізнання та диференціації фонем, проводяться на початку роботи на матеріалі звуків які дитина вимовляє правильно. Після того як дитина навчиться впізнавати той чи інший звук у слові, визначати його місце серед інших звуків, відрізняти один від одного, можна перейти до інших операцій, спираючись на вміння, що склалися у процесі роботи над звуками які дитина правильно вимовляє.

- Роботу щодо формування сприймання неправильно вимовлених звуків потрібно проводити так, щоб власна неправильна вимова дитини не заважала їй. Для цього в момент здійснення операцій звукового аналізу потрібно дитину максимально обмежувати або виключити власне її вимову, спрямувавши все навантаження на слухове сприйняття матеріалу.

- Мовлення дитини бажано підключати на наступних заняттях, коли виникає необхідність порівняння власної вимови з нормотиповою.

- Логопедична робота з диференціації звуків здійснюється з обов'язковим уточненням вимовного та слухового образу звуків.

Список використаних джерел

1. Беденко Є.Р. Ознаки дислалії у дітей. Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: збірник наукових праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2014. – 276 с.
2. Березан О.І. Неврологічні основи логопедії: Навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010100 – «Корекційна освіта» / О.І. Березан. – Полтава: Друкарня ПП Ткалич А.М. – 2008. – 92 с.
3. Бєлая А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення в учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
4. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
5. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
6. Блінова Г.Й. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
7. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
8. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Харків: «Ранок», 2011. – 176 с.
9. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
10. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 2001. – 280 с.
11. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого

взаємопонимання. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.

12. Довідник вчителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.

13. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки мовлення. – Харків: ОВС, 2002. – 144 с.

14. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 296 с.

15. Дьомина І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.

16. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.

17. Ілляшенко Т.Д., Стадненко Н.І. Аномальна дитина в школі: Навчально-методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 120 с.

18. Індивідуалізація виховання дошкільника: Навч. посіб. Т.О. Піроженко, О.О. Вовчик-Блакитна. – К.: Наукова думка. – 2007. – 200 с.

19. Казачанська І.М. Подорож до лісової школи: корекційно-розвивальні арттерапевтичні заняття / І.М. Казачанська // Логопед – 2012. – № 7. – С. 23-27.

20. Каменєва-Замараєва Т.В., Рудяк Л.В., Тимошенко Л.М. Розмовник. Логопедичні завдання для роботи вихователя. – Х.: Вид.група «Основа», 2013. – 256 с.

21. Канарська М. В. Психотерапія в логопедичній практиці // Логопед. – 2013. – № 5. – С. 19-21.

22. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.

23. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр літератури, 2006. – 664 с.

24. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія. Навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.
25. Конспект лекцій дисципліни «Логоритміка» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, додаткової спеціальності 016 Логопедія. Одеса, 2021. 61 с.
26. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – 256 с.
27. Кудярьська Т.Р. Виховання та навчання дітей з мовними порушеннями в умовах модернізації освіти // Логопед. – 2011. – № 8. – С. 17-18.
28. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.
29. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1986. – 232 с.
30. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. – 269 с.
31. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
32. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
33. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
34. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
35. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.
36. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників).

Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

37. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусишин, Л.И. Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.

38. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

39. Наумчук М.М., Наумчук В.І., Давиденко Л.М. Великий універсальний довідник «Я вчуся вчитися». – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 240 с.

40. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – 364 с.

41. Олійник Г.А. Виправлення недоліків звуковимови й мовлення в учнів: [Метод. посібник] / Г.А. Олійник, за ред. О. Давидова. – К.: Основа. – 1997. – 306 с.

42. Основы теории и практики логопедии / Под ред. М. Шеремет. – К: Зоря, 1998. – 422 с.

43. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

44. Пінчук Ю.В. Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків Р, Р', Л, Л' / Ю.В. Пінчук, Л.Л. Циба. – К.: КНТ, 2007. – 215 с.

45. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.

46. Пічугіна Е.А. Мовні ігри в групі і на прогулянці // Вихователь ДНЗ. – 2008. – №6. – С. 52-54.

47. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.
48. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т. Бишова, О. Кондратюк . – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.
49. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.
50. Рібцун Ю.В. Віршики, картинки, звуки для забави і науки. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника (у двох частинах): альбом для ігор-занять з дітьми 3-6 років. – Харків: Видавнича група «Основа», 2013. – 176 с.
51. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.
52. Рібцун Ю.В. Сходінками правильного мовлення: навч.-метод. посібник. – Тернопіль: Мандрівець, 2017. – 240 с.
53. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.
54. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.
55. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.
56. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.
57. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі

дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

58. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.

59. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.

60. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип.3. – К.: Актуальна освіта, 2006. – 148 с.

61. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип. 4. – Київ: Актуальна освіта, 2007. – 164 с.

62. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

63. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

64. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.

65. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України, 2001. – 212 с.

66. Федорович Л.О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / Л.О. Федорович, Я.О. Пищалка. – Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС»ЛТД. – 2009. – 288 с.

67. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.

68. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислалії): Навчальний посібник. – К.: Голос. – 2009. – 244 с.